

AUTORA DE *SPQR*

MARY BEARD

EMPERADOR
DE ROMA

Columna

EMPERADOR DE ROMA

EL GOVERN DEL
MÓN ROMÀ ANTIC

MARY
BEARD

Traducció de Joan Solé

Columna

TÍTOL ORIGINAL: *EMPEROR OF ROME*
PRIMERA EDICIÓ: SETEMBRE DEL 2025
© MARY BEARD PUBLICATIONS, 2023
© DE LA TRADUCCIÓ: JOAN SOLÉ I SOLÉ, 2025
© COLUMNA EDICIONS, LLIBRES I COMUNICACIÓ, S.A.U.
AV. DIAGONAL, 662-664 - 08034 BARCELONA
ISBN: 978-84-664-3393-8
DIPÒSIT LEGAL: B. 12.365-2025
FOTOCOMPOSICIÓ: GRUP62
IMPRÈS A CATALUNYA - PRINTED IN CATALONIA

www.columnaedicions.cat

Amb la col·laboració del Departament de Cultura

La lectura obre horitzons, iguala oportunitats i construeix una societat millor. La propietat intel·lectual és clau en la creació de continguts culturals perquè sosté l'ecosistema de qui escriu i de les nostres llibreries. En comprar aquest llibre contribuïu a mantenir aquest ecosistema viu i en creixement. A Grup62 agraïm que ens ajudeu a donar suport així a l'autonomia creativa d'autores i autors perquè puguin continuar desenvolupant la seva funció.

Adreceu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos) si necessiteu fotocopiar o escanejar algun fragment d'aquesta obra. Podeu contactar amb CEDRO a través del web www.conlicencia.com o per telèfon al 91 702 19 70 / 93 272 04 47.

Queden expressament prohibits l'ús o la reproducció d'aquest llibre o de qualsevol de les seves parts amb el propòsit d'entrenar o alimentar sistemes o tecnologies d'intel·ligència artificial.

Taula de continguts

<i>Nota del traductor</i>	7
<i>Personatges principals</i>	9
<i>Mapes</i>	14
 Benvingudes i benvinguts.	 19
Pròleg:	
Sopar amb Elagàbal	23
 1. Govern d'un sol home: conceptes bàsics	 49
2. Qui és ara? L'art de la successió.	85
3. Sopars de poder	113
4. Què hi ha en un palau?	155
5. Gent de palau: l'emperador a la cort	207
6. A la feina	257
7. Temps lliure?	299
8. Emperadors en terres llunyanes	339
9. Cara a cara.	379
10. «Em sembla que m'estic convertint en un déu»	429
 Epíleg:	
La fi d'una era	459

<i>Què hi ha en un nom?</i>	471
<i>Bibliografia i visites.</i>	475
<i>Llista d'il·lustracions.</i>	535
<i>Cronologia</i>	547
<i>Agraïments</i>	553
<i>Índex alfabètic</i>	555
<i>Títols en català d'obres citades per l'autora.</i>	581

Capítol 1

Govern d'un sol home: conceptes bàsics

Descripció de la feina d'emperador

L'1 setembre del 100 dC, si fa no fa un segle abans del regnat d'Elagàbal, Gai Plini Segon es va alçar per oferir un extravagant discurs d'agraïment a l'emperador Trajà davant el Senat. Aquesta era una de les institucions més antigues i prestigioses de Roma, que a aquelles alçades s'havia convertit en consell, tribunal de justícia i fòrum de debat d'uns sis-cents senadors, incloent-hi l'emperador i altres figures públiques destacades. Era una colla heterogènia de l'elit de romans rics, des de lacais fins a descontents, la vella aristocràcia i els nous rics.

Plini, tal com és conegut avui dia per abreujar, era l'administrador primmirat de qui encara podem llegir els despatxos a la ciutat enviats des de la seva destinació al mar Negre (p. 257-259). També era un advocat ric i reconegut, i l'autor de l'única descripció presencial conservada de l'erupció del Vesubi el 79 dC, que va observar quan tenia disset anys des d'una distància segura. En aquella ocasió de l'any 100, l'havien elegit perquè ocupés un dels dos consols entre setembre i octubre. El càrrec de cònsol havia estat en altres temps el més elevat dels que s'elegien a l'Estat romà, i aquelles dues posicions encara reportaven una dis-

tinció enorme, però ja no s'obtenien per votació popular sinó, a la pràctica, per designació del mateix emperador. Per aquest motiu, havia sorgit el costum que els nous cònsols li donessin les gràcies en un discurs pronunciat davant del Senat reunit. Plini va pujar a l'estrada i va restar dempeus al costat de l'altre cònsol i del mateix Trajà, a la majestuosa «casa del senat» construïda expressament sota el patrocini de Juli Cèsar al cor de Roma: a una distància ben còmoda per a l'emperador, uns ràpids deu minuts en llitera des del principal palau imperial.

Era molt infreqüent que aquells vots de gratitud fossin més que un tràmit obligat i avorrit. Fins i tot Plini admetia que no contenien gaire res per mantenir-se desperts, i l'emperador n'havia de presenciar un munt. Un quants anys abans, el 97 dC, un d'aquells discursos havia adquirit una certa notorietat dissortada quan un cònsol octogenari havia mort arran d'unes ferides que s'havia fet mentre el preparava: li havia caigut de les mans el gruixut llibre que estava consultant, s'havia inclinat per recollir-lo i —en una mena d'accident que encara coneixem molt bé— havia relliscat al terra polit, s'havia trencat el maluc i no se n'havia refet mai. El discurs de Plini va tenir una mena de fama diferent. Perquè, després de pronunciar-lo al Senat (on l'assistència potser va ser una mica escassa el mes festiu de setembre), el va repetir diverses vegades davant d'amics i el va llegir en veu alta en tres sessions de recitals privats durant tres dies consecutius, cosa que era una modalitat d'espectacle habitual entre l'aristocràcia romana i no l'exercici de vanitat que pot semblar avui dia. Distribuïda en forma escrita per Plini com a model de discurs públic, ens ha arribat amb el títol de *Discurs de lloança*, o *Panegyricus* en llatí. Cal desitjar que fos la versió ampliada del text recitat a l'emperador i al Senat. Escoltar el que podem llegir ara ocuparia, segons els meus càlculs, més de tres hores fins i tot a màxima velocitat. I tanmateix, és un document de primer ordre d'una trobada cara a

cara entre súbdit i emperador, i de les paraules pronunciades en aquell esdeveniment. Encara més, gairebé es tracta d'una descripció laboral del paper d'emperador romà. Els lectors moderns sovint han considerat que la lloança servil, ensabonadora i ampul·losa adreçada a Trajà és un aspecte tan desagradable de l'autocràcia romana com totes les històries existents de crueltat capritxosa o opulència pervertida. Cada pàgina del *Discurs de lloança* afegeix una nova hipèrbole: Plini proclama que l'emperador és un model de perfecció, una combinació esbalaïdora de «serietat i bon humor, autoritat i delicadesa, poder i amabilitat», un ídol per als seus amants súbdits, que s'afanyen per entreveure'l quan passa, amb els seus fills carregats a les espatlles, un estímul individual per a l'índex de naixements de Roma i el simple motiu perquè ningú no dubti a portar infants a un món beneït per un governant tan benvolent. Que diferent, recalca Plini, de Domicià, l'emperador monstruós, assassinat molt pocs anys abans, el 96 dC, que sotjava al seu cau ensangonat i s'afartava en complexos banquets de plats que desafiaven l'enginy, i celebrava «preteses» victòries militars que no havia assolit realment: «una arrogància terrible a la cara, ira als ulls i pal·lidesa femenina a la carn». (Són clars els paral·lelismes —en la falsedat, l'efeminament i la cuina— amb les històries sobre Elagàbal.) Plini insta a comparar-lo amb Trajà, un emperador distingit pel seu palau acollidor i lliure de crims, per sopars senzills, un historial militar autèntic i un físic fort (amb uns quants cabells grisos per aportar-hi més autoritat). «Mentre que els governants del passat», diu servilment, «havien perdut l'ús de les cames, i eren transportats per damunt dels nostres caps sobre les esques i espatlles d'esclaus, a tu era el teu propi renom, la glòria, la devoció dels ciutadans i la llibertat, que et portaven, molt més amunt que no ells». Potser no és gens sorprenent que un crític modern blasmes sense embuts el discurs sencer: «Ha caigut merescudament en el menyspreu gairebé universal».

En general, ara som menys sensibles als matisos de les lloançes que les generacions anteriors. Però en el cas del vot d'agraïment de Plini hauríem de contenir part del nostre «menyspreu». El discurs és més complicat del que pot semblar d'entrada. Per començar (encara que això no farà que el discurs us sembli més agradable), el que es presenta com a lloança de l'emperador és també una lloança del mateix Plini. Ens assabentem, per exemple, de la intimitat que té amb el seu benivolgut amic Trajà (de fet, arribaven a fer-se petons), i compartim l'afectuositat de les llargues vetllades que van passar plegats a palau, en sopars amb plats senzills i gaudint d'una conversa amistosa. També se'ns ofereixen algunes exhibicions de lluïment de l'expertesa de Plini (són especialment desagradables per al lector modern les pàgines dedicades a les complexitats de l'impost de successions romà, del qual tenia un coneixement interior detallat). El

7 i 8. En aquestes escultures, l'heroi i l'antiheroi del *Discurs de lloança* de Plini —Domicià a l'esquerra, Trajà a la dreta— tenen un aspecte molt similar. A pesar de la seva famosa calvície, Domicià apareix amb una bona cabellera (si no és que imaginem que du perruca).

Discurs de lloança és una afirmació d'estatus del mateix Plini davant l'emperador i els altres senadors.

Però, encara amb més precisió, incrustades en els afalacs hi ha algunes lliçons clares perquè en prengui nota l'emperador. Tal com Plini està a punt de reconèixer, no hi ha millor manera d'influir en el comportament d'un home que lloar-lo per les qualitats que vols que tingui, tant si les té com si no. És en aquest sentit que el *Discurs de lloança* equival a una extensa descripció laboral del càrrec d'emperador, redactada per un membre destacat de l'elit romana. Sota els elogis superficials ofereix instruccions de com ser un bon governant. Les virtuts imperials componen un relat menys picant que els vicis imperials, i celebrar les qualitats d'un autòcrata benivolent sembla insuls per a la majoria de les audiències modernes. Però val la pena posar atenció en la descripció laboral que fa Plini, com a contrapès de les fantàstiques històries de terror del poder imperial.

Plini enumera tot un reguitzell de requisits específics. El seu emperador ha de ser generós: ha de complaure el seu poble mitjançant espectacles, suport pràctic i menjar i diner efectiu. Les construccions que erigeixi no han de ser per al seu propi confort i autocomplaença, sinó que han de ser monuments públics concebuts per al bé comú. Ha de vèncer en la guerra: en un passatge esgarriós, Plini, l'administrador procliu a immergir-se en detalls de taxacions, la breu carrera militar del qual havia estat molt allunyada de l'acció enemiga, lloa qualsevol emperador que tingui les consecucions «en camps de batalla atestats de cadàvers i mars tenyides de sang». Però també estableix més principis generals per guiar la conducta de l'emperador. Ha de ser transparent, no apuntalar la posició amb afirmacions falses ni consecucions espúries. Els «mals» emperadors, segons el parer de Plini, feien trampes fins i tot quan sortien a caçar per lleure i es cobraven peces que altres havien acorralat prèviament perquè els poguessin disparar. I —amb una expressió

que revela fins a quin punt estava inclòs el llenguatge de l'esclavitud en el llenguatge del poder romà— ha de comportar-se com un pare amb el seu poble, no com a propietari d'esclaus (*dominus*), garantint-ne la llibertat, sense empenyer-los a la servitud. Amb els senadors, ha d'actuar com «un de nosaltres» (literalment, en llatí, *unus ex nobis*).

Al llarg de tota la resta d'aquest capítol dedicat als orígens i als «conceptes bàsics» del govern d'un sol home a Roma, les relacions de Plini amb Trajà continuaran fent de punt de referència. També ho farà la seva construcció del governant ideal —amb tota la seva elevada severitat moral, elitisme inflexible (cap romà ordinari podia ser convidat a un sopar amical a palau) i de vegades contradiccions evidents—. Quan cap a la fi del *Discurs de lloança* dona les gràcies a l'emperador per «ordenar-nos que siguem lliures», Plini es devia adonar sens dubte que, segons la lògica romana, només es podia ordenar als esclaus, que fossin lliures. Sense parar-hi esment, esclar, posava en evidència algunes de les inconsistències implícites en el fet de ser un ciutadà sota el règim d'un autòcrata, fos benèvol o no.

La República de poders compartits i els orígens de l'imperi

Quan Plini, com a nou cònsol, es va incorporar per prendre la paraula el setembre del 100 dC, Roma havia estat governada per un emperador durant més d'un segle. Però la ciutat de Roma en si ja tenia més de vuit-cents anys d'antiguitat, i durant una gran part d'aquest temps, després d'una sèrie de set reis inicials en gran part mítics —partint del fundador Ròmul i fins a l'enderrocament de Tarquí «el Superb» cap al 500 aC—, va ser governada per *una mena* de democràcia, en el que avui se sol anomenar República romana.

«Mena de» és rellevant. Per descomptat, els principals funcionaris polítics de l'Estat, incloent-hi els cònsols al cap-

damunt de la jerarquia, eren elegits democràticament per tots els ciutadans mascles, i aquells mateixos ciutadans també s'encarregaven de fer les lleis i prendre decisions sobre la guerra i la pau. Però era un sistema dominat pels rics. Els seus vots a les eleccions comptaven expressament més que els dels pobres, i eren els únics que podien presentar-se als càrrecs i comandar els exèrcits de Roma. Mentrestant, el Senat, format per centenars d'excàrrecs públics, era la institució política més influent de l'Estat. Encara que el seu poder formal exacte sigui, i fos aleshores, difícil de definir, les decisions del Senat normalment s'acataven. Seria més precís anomenar aquest govern un sistema de *poders compartits* en comptes de directament *democràtic*. Perquè, a part del Senat, els membres del qual ocupaven l'escó de manera vitalícia, tots els càrrecs polítics eren temporals, de només un any de durada, i sempre compartits. Sempre hi havia dos cònsols en qualsevol moment. Immediatament a sota d'ells hi havia els pretors, a càrrec de l'administració de la llei, entre altres coses, que gradualment van anar augmentant de nombre, fins que n'hi va acabar havent setze en exercici cada any. No era simplement que es nomenessin més funcionaris per tal d'ocupar-se d'un volum de tasques més gran, per bé que això també hi tenia un paper. El principi subjacent de la República era: no s'ocupa mai el poder durant gaire temps, i mai tot sol.

Era el sistema de govern sota el qual —molts anys abans que hi hagués emperadors— Roma va conquerir l'imperi i va dominar gran part del que avui és Europa i més enllà: «tacant els mars de sang», com escriu Plini. Sempre s'ha debatut què la va empènyer i per què va tenir un èxit tan desconcertant en les seves conquestes, sobretot durant el principal període d'expansió, entre els segles III i I aC. L'historiador grec Polibi, del segle II aC, ja es preguntava com podia ser que Roma, una ciutat molt corrent del centre de la península Itàlica, hagués arribat a dominar gran part del Mediterrani en pocs centenars d'anys.

És massa fàcil atribuir-ho tot a l'agressivitat i al caràcter militar dels romans, o a la seva disciplina i expertesa superiors al camp de batalla. Sí que n'eren, de militars, però també n'eren la majoria d'aquells que van derrotar. I els romans també tenien les seves febleses en les capacitats de combat: per exemple, la seva incompetència dels primers temps en la guerra naval era gairebé un acudit públic. La millor explicació (o suposició) és que, d'alguna manera, l'agressió i el militarisme es van combinar amb un caràcter enormement competitiu entre l'elit romana en la seva recerca de glòria militar, amb un fons gairebé il·limitat de recursos humans a disposició de Roma un cop van haver aconseguit el control de gran part d'Itàlia, i, molt probablement, amb un element de «sort», ras i curt, tot plegat favorable a una expansió imperial ràpida i violenta. Però no sabem del cert quina va ser exactament aquesta combinació ni quins van ser els veritables factors decisius.

El que sí que sabem és que aquest seguit de conquestes va tenir un efecte gairebé revolucionari en la política de Roma mateixa, a més de les conseqüències més òbvies per a les víctimes. Part de la pertorbació la van causar els enormes beneficis que procurava l'Imperi, que van destruir l'anterior igualtat nacional entre l'elit que compartia el poder, que havia tingut l'efecte de mitigar la seva rivalitat competitiva. Els comandants aspiraven a fer fortunes personals gràcies a la guerra, sobretot les que lliuraven contra els regnes rics de l'est del Mediterrani, i al capdamunt de la societat romana s'obria una bretxa cada cop més exagerada entre uns «homes grans» d'èxit immens i la resta. Quan un d'aquests homes grans, el magnat Marc Licini Cras, va comentar que no considerava ric ningú que no pogués aplegar un exèrcit amb el seu patrimoni particular, revelava evidentment el nivell de riquesa que posseïen aquells pocs afortunats (ell mateix havia heretat una fortuna i n'havia amassat una altra sobretot mitjançant l'especulació immo-

biliària). Però també apuntava els usos a què es podia aplicar la riquesa. Va resultar que res de tot plegat acabaria beneficiant Cras. El van matar el 53 aC en el que prometia ser una campanya lucrativa contra l'Imperi part (que s'estenia a l'est de l'actual Turquia), i es deia que el seu cap tallat va fer d'utilatge sagnant a la representació d'una tragèdia grega en un casament reial part.

Van ser igual d'importants les pressions que va exercir l'augment del territori imperial en les estructures de poder compartit del govern de la República romana. Tradicionalment, els mateixos funcionaris elegits s'ocupaven tant dels afers locals de la ciutat com dels afers exteriors, ja es tractés de comandar les legions a la primera línia de guerra, «mantenir la pau» o esclafar problemes. Com a mínim en teoria, els romans no pretenien dominar directament ni de manera completa allò que conquerien, més enllà de cobrar impostos, explotar els recursos de cada zona (com ara les mines de plata d'Hispania) i fer el que els convingués quan volguessin. Tot i així, els diferents papers van resultar cada cop més difícils d'encabir dins el marc dels càrrecs compartits, temporals i anuals. Fet i fet, un home podia trigar mesos d'un sol any d'exercici només a viatjar des de Roma fins a un punt conflictiu al caire de l'Imperi.

Aquests problemes no passaven per alt als romans, que van introduir diversos ajustaments per resoldre'ls. Per exemple, els ocupants dels diversos càrrecs van començar a exercir-los durant un període temporal suplementari després d'haver estat un any a la ciutat de Roma. De totes maneres, les crisis generades per l'Imperi de vegades requerien solucions més radicals. Si el que es volia era, posem per cas, netejar el mar Mediterrani de «pirates» (una paraula que per a les oïdes antigues tenia un so similar a «terrorista»), calia atorgar autoritat i recursos a un sol comandant per a un període que podia ser llarg, de manera que es desbarataven els principis temporal i de poders compartits de l'exercici

tradicional del poder a Roma. En altres paraules, l'Imperi va anar destruint gradualment les estructures característiques del govern que l'havien engendrat al començament, cosa que va anar preparant el camí per al govern d'un sol home. L'Imperi va crear els emperadors, no a l'inrevés.

Preqüeles de l'autocràcia

Durant la primera part del segle I aC, Roma va presenciar un seguit de preqüeles de l'autocràcia. Un els homes grans dels anys 80, Luci Corneli Sul·la, va entrar amb el seu exèrcit a Roma, s'hi va establir com a «dictador» i va imposar un programa de reformes polítiques conservadores abans de dimitir al cap d'un parell d'anys i tot seguit morir al llit. Segons tots els testimonis, va tractar-se d'una malaltia final molt desagradable, però potser era un final millor del que mereixia, si tenim en compte els esquadrans de la mort que va deixar anar per la ciutat. Tan sols una dècada després, Gneu Pompeu Magne (Pompeu el Gran) va enfilem un camí una mica més subtil cap al que en efecte era gairebé el poder absolut. Va ser ell qui, per votació popular, va rebre l'encàrrec d'eliminar els pirates, amb un pressupost enorme i amb domini sobre tots els altres comandants romans de l'est del Mediterrani durant un període de tres anys. (A l'hora de la veritat només li van caldre tres mesos, que van anar seguits d'un mandat encara més llarg i un pressupost i un poder més grans per enfrontar-se a altres enemics de Roma.) A continuació va ser nomenat cònsol únic, sense col·lega, cosa que constituïa una infracció flagrant dels principis republicans, per molt que avui pugui no semblar tan greu. Va esmerçar una gran quantitat de diners en edificacions públiques majestuoses a la mateixa Roma, ben bé com farien autòcrates posteriors, i de vegades va veure el seu propi cap en monedes encunyades en ciutats de fora de

la península Itàlica, un indicador clau del poder monàrquic a l'antiguitat, com ho ha continuat sent.

El punt d'inflexió, però, va ser a mitjan segle I aC amb Juli Cèsar, que va ocupar la cúspide entre la mena de democràcia i el govern dels emperadors a Roma. La trajectòria de Cèsar va començar d'una manera prou habitual per a un membre de l'elit romana, encara que escriptors posteriors imaginessin que havia nodrit ambicions arrogants des de la joventut. Un relat apòcrif l'imagina amb trenta-pocs anys amenaçadorament dempeus davant l'estàtua d'Alexandre el Gran (de qui Pompeu va manllevar el sobrenom, «Gran») i lamentant el seu inici lent en comparació amb el precoç rei macedonià. Però després d'un comandament militar (sorprenentment brutal) a la Gàl·lia, que va aconseguir fer durar vuit anys ininterromputs, va seguir l'exemple de Sul·la. El 49 aC va marxar sobre Roma amb el seu exèrcit, «travessant el Rubicó», la frontera entre la Gàl·lia i la península Itàlica, sense aturar-se, i pronunciant la sentència famosa encara en l'actualitat sobre «depassar el punt de no retorn». A la guerra civil que va venir al darrere, els seus enemics van estar sota el comandament de Pompeu, que s'havia convertit en un tradicionalista conservador i va acabar decapitat a les costes d'Egipte, on cercava refugi. Cèsar va fer servir aquella victòria per assumir el que en efecte era control absolut del govern de Roma. El Senat el va nomenar «dictador» i el 44 va convertir-se en «dictador a perpetuïtat».

Però en alguns sentits Cèsar encara mira cap a la República. La seva trajectòria va començar dins el marc tradicional dels càrrecs elegits de durada breu. Fins i tot la seva «dictadura» va tenir, si més no, lleus vincles amb un nomenament temporal antic pensat per fer front a emergències públiques, tot i que, d'ençà de Sul·la, cada cop s'assemblava més al significat modern d'aquesta paraula. És per aquests motius que la majoria d'historiadors recents han tendit a

presentar Cèsar com l'agonia de l'ordre antic. Però quan al segle II dC el biògraf Suetoni (Gai Suetoni Tranquil, per dir-ne el nom complet) componia les seves *Vides* dels primers emperadors romans, va decidir començar per Juli Cèsar com a primer dels dotze, el fundador definitiu de la dinastia imperial. I potser encara és més significatiu que tots els governants romans després d'ell adoptessin el terme «Cèsar», que fins aleshores no havia estat més que un cognom romà corrent, com a part dels seus títols oficials, en una tradició que va continuar fins als kàisers i tsars moderns. I és ben bé així com Plini es va adreçar a l'emperador durant una gran part del seu discurs d'agraïment: no «Trajà» sinó «Cèsar» (un mot que va emprar més de cinquanta vegades, per només una «Trajà»).

És fàcil entendre per què a Cèsar se li va atribuir aquest paper fundador. Encara que van passar menys de quatre anys entre la seva victòria sobre Pompeu i la seva mort el 44 aC (i tot i que va estar poques vegades a la ciutat de Roma més d'un mes seguit, ja que es va dedicar a posar fi a altres focus de la guerra civil en diversos indrets de l'imperi), Cèsar va aconseguir transformar el rostre de la política romana de maneres radicals i controvertides que van crear el referent per a emperadors posteriors. Com ells, va controlar l'elecció dels alts càrrecs, nomenant candidats que després només necessitaven l'assentiment dels votants. Va anar més lluny que Pompeu en fer que es representés la seva efígie en monedes encunyades a la mateixa Roma, no tan sols en altres llocs (va ser el primer romà viu que ho va fer) i es va posar a inundar la ciutat i el món exterior amb retrats seus, en quantitats que no s'havien vist mai: se'n van fer centenars, si no milers. I va exercir un poder sense precedents, i en àmbits nous, sembla que sense cap limitació. Fa l'efecte que l'acudit irònic de Ciceró que deia que els astres del cel estaven obligats a obeir-lo es referia a la seva reforma agosarada del calendari romà, que va modificar la

9. Moneda de Cèsar, encunyada just abans que el matessin el 44 aC. Darre el cap hi ha símbols del sacerdoci que va oficiar (un cullerot i un bastó cerimonial); al davant hi figura el seu nom, CAESAR IM<P>, que representa IMPERATOR (vegeu p. 65).

llargada de l'any i dels mesos, i va tenir l'efecte d'introduir l'«any bixest», tal com l'anomenem encara. Només els autòcrates totpoderosos —o, com a la França del segle XVIII, les camarilles revolucionàries— afirmen que controlen el temps.

Cèsar també va establir un model per al futur amb la manera com va morir, assassinat el 44 aC, poc després de ser nomenat «dictador a perpetuïtat». Aquest crim es va convertir en un advertiment per als seus successors i en un model de l'assassinat polític que ha perdurat fins al món modern. (John Wilkes Booth va triar la data de l'assassinat de Cèsar —«els Idus de març», el dia 15 del mes segons la nostra datació— com a paraula en clau en planificar l'assassinat d'Abraham Lincoln el 1865.) El cert és que, gràcies a William Shakespeare i d'altres, els assassins han rebut un tracte força generós de la història. Eren un grup previsiblement força heterogeni d'idealistes lluitadors per la llibertat, descontents i gent que cobejava el poder per interès particular, els quals van parar una emboscada al dictador i el van matar en el decurs d'una reunió al Senat i el van deixar mort davant una estàtua de Pompeu. Marc Juni Brutus, que apareix com un patriota honorable al *Juli Cèsar* de Shakespeare, devia ser el que aplegava més interessos particulars de tots plegats. Tenia un historial horrorós d'exploació de persones a l'Imperi romà. Era ben conegut que havia prestat di-

ners a una ciutat de Xipre amb un 48 per cent d'interessos, quatre vegades el màxim legal, i va manar als seus agents que hi bloquegessin el consell municipal per recuperar el que li devien, una operació en què va matar de gana cinc regidors. I al cap de menys de dos anys de l'assassinat de Cèsar, a pesar d'haver-se oposat a la monarquia, va fer representar la seva pròpia efígie a les monedes que va encunyar per pagar les seves tropes.

Però encara és més significatiu que l'èxit dels assassins en eliminar la víctima (que sovint és la part fàcil) no anés acompanyat de cap pla sobre el que calia fer a continuació. Va seguir més d'una dècada de guerra civil, en què en primer lloc els seguidors de Cèsar es van llançar sobre els assassins i després els uns contra els altres. El 31 aC la baralla s'havia convertit en un enfrontament entre dos grups principals: d'una banda, el sequaç de Cèsar Marc Antoni, aliat (i més) amb la famosa reina Cleopatra d'Egipte, i d'altra banda el nebot net de Cèsar, Octavià, que també n'havia esdevingut oficialment fill, mitjançant adopció pòstuma en el testament de Cèsar (una pràctica romana gens infreqüent). La batalla final entre tots dos es va lliurar davant la costa de la Grècia septentrional, prop del promontori d'Àccium, just al sud de l'illa de Corfú. La batalla d'Àccium, tal com és coneguda, va ser celebrada de manera extravagant per la propaganda posterior com la victòria definitiva i heroica d'Octavià i com a inici gloriós d'una era nova. De fet, es va obtenir més per deserció i deslleialtat que per heroisme. Un dels generals de Marc Antoni va filtrar a l'enemic els seus plans de batalla i, segons la reconstrucció més versemblant, Cleopatra va tornar-se'n a Egipte amb els seus vaixells, i el seu tresor, gairebé abans que comencés la lluita, i Marc Antoni la va seguir de seguida. Encara es debat fins a quin punt en va ser, d'ignominiosa, la retirada, però molts escriptors antics s'inclinaven per descriure Cleopatra com una reina covarda que no va estar a l'alçada del repte i va

10. Secció d'un relleu de marbre del segle I dC trobat a Itàlia, que descriu la batalla d'Àccium. El vaixell del primer pla té la imatge d'un centaure (mig home, mig cavall) decorant la proa, cosa que indica que forma part de la flota de Marc Antoni i Cleopatra.

tocar el dos. Fossin quines fossin les circumstàncies, però, Octavià va quedar com a líder únic del món romà, i ben aviat com a primer *emperador de Roma*. Per dir-ho d'una altra manera, els assassins havien aconseguit, si més no de manera indirecta, que passés allò que afirmaven que combatien: el govern permanent d'un sol home.

El vestit nou de l'emperador

L'història d'Octavià durant els conflictes que van seguir la mort de Juli Cèsar es troba en algun punt de l'espectre entre la il·legalitat, la crueltat i el sadisme esgarriat. Amb només dinou anys, el 44 aC, va aplegar el que en efecte era

una milícia privada, i durant la seva aliança temporal amb Marc Antoni van endegar plegats un regne del terror a la península Itàlica: un seguit d'assassinats amb patrocini oficial, amb el propòsit combinat de castigar els enemics de Cèsar, cobrar deutes pendents i recollir diners amb la venda de les propietats de les víctimes. La propaganda hostil va arribar a afirmar que, en una ocasió, Octavià havia arrencat els ulls a un enemic amb les seves pròpies mans. Un dels grans enigmes de la història de Roma és com va aconseguir transformar la seva imatge de pinxo en la d'estadista responsable i pare fundador d'un sistema de govern que (per bé i per mal) perduraria segles. Però, en tot cas, aquesta transformació i canvi d'imatge va estar marcat per un astut canvi de nom.

El 27 aC, tan sols al cap d'uns quants anys de la derrota final de Marc Antoni i Cleopatra, i després de tornar a Roma, Octavià va rebre —sembla que a proposta d'ell mateix— el nom d'«August». Diverses fonts antigues afirmen que va flirtar amb la idea d'adoptar el nom de «Ròmul», en honor del fundador llegendari de la ciutat de Roma, però li ho van treure del cap associacions incòmodes (al capdavant, Ròmul, en matar el seu germà Rem, també va ser el fundador llegendari de la guerra civil romana). «August» era més segur: un nom inventat completament nou, i convenientment vague, que significava alguna cosa similar a «El Reverenciat». Va ser un encert. Els futurs emperadors de Roma van incloure tant «Cèsar» com «August» entre els seus títols. I el calendari occidental encara els commemora plegats, com a juliol (de Juli Cèsar) i agost (d'August). Els antics mesos romans de Quintili i Sextili van ser rebatejats en el seu honor, i més de dos mil anys després encara vivim sota el seu signe.

Els grans canvis constitucionals són gairebé sempre més confusos en el moment de produir-se que no se'ls fa semblar en retrospectiva. No tenim ni la més remota idea de quin

pla havia concebut Octavià quan va tornar a Roma, però el més probable és que no anés gaire més enllà d'ocupar el lloc de Juli Cèsar tot evitant-ne el funest destí. Els relats del nou governant protegit amb armadura corporal —una peça voluminosa, calorosa i incòmoda— a sota la toga indiquen que devia patir per si l'assassinaven. Només podem fer conjectures sobre recances que pogués tenir (els escriptors romans suggereixen que de vegades va pensar a renunciar per complet al govern d'un sol home), o sobre totes les idees brillants que devien quedar en no res, o que van trobar una oposició ferotge i van acabar convenientment desestimades. Ni tan sols comprenem del tot com Octavià/August va decidir presentar la seva posició dins l'Estat.

Ara parlem d'emperadors romans, remuntant-nos a la paraula llatina *imperator* o «comandant», un títol romà antic concedit als vencedors militars i atorgat, com a títol evident, a August i als seus successors (tant si havien estat victoriosos com si no). Però hi havia un ventall d'alternatives, amb èmfasis molt diferents, que o bé es van adoptar amb entusiasme o bé es van evitar. Era molt menys probable que un «emperador» romà es referís a si mateix com a *imperator* que com a *princeps*, l'origen de la nostra paraula «príncep», per bé que en llatí no significava gaire més que 'líder'. *Rei* (o *rex*), però, era una qüestió més complicada. A la meitat oriental de l'Imperi, on molta més gent parlava grec que llatí, als emperadors se'ls anomenava normalment «reis» (*basileis* en grec). Però això era infreqüent a la capital, on els romans encara s'enorgullien d'haver-se alliberat feia segles dels reis llegendaris dels primers temps, i no tenien cap intenció de tornar a acceptar cap d'aquells tirans. Des del començament, la majoria d'emperadors van insistir a recalcar davant les audiències romanes que, fossin el que fossin a més a més, no eren reis de cap manera (un altre bon motiu perquè Octavià es distanciés del nom «Ròmul», fundador de Roma però també el seu primer rei). Amb tot, això

no va impedir que alguns crítics escèptics de l'antiguitat es preguntessin si hi havia gaire diferència, més enllà de la façana, entre un *princeps*, un *imperator* o *caesar* i un *rex*. Tal com va observar Tàcit de manera sinistra al segle II dC, en les primeres paraules dels *Annals* —una història dels primers emperadors—, «Des del començament de tot, Roma ha estat governada per *reis*».

Tots els historiadors del món romà que miraven enrere, amb escepticisme o sense, cap al regnat d'August van suposar que havia preparat una mena de pla general. Tant si escrivien un parell de dècades o un parell de segles després (no ens ha pervingut cap relat rellevant del mateix període), ocultaven els intricats processos d'improvisació que hi havia sota la imatge imponent del pare fundador que va establir un nou règim autocràtic per al futur. Cassi Dió, que va descriure a la seva extensíssima història de Roma els intents d'Elagàbal per canviar de sexe, va arribar a dedicar la totalitat d'un dels seus vuitanta llibres (això equival a la llargada d'un capítol d'un llibre actual) a un debat formal en què el nou governant decidia com gestionaria l'Estat. En teoria escenificat només un parell d'anys abans de la transformació d'Octavià en August, hi apareixen dos amics seus examinant els mèrits relatius de la democràcia i l'autocràcia (les virtuts de la igualtat enfront del govern del més apte), i comparant els pros i els contres pràctics del govern d'un sol home, que per descomptat era l'opció guanyadora. Els aspectes examinats abracen des de la planificació financera i la necessitat de bons consellers (evitant que fossin massa joves) fins a les angoixes personals del governant, l'amenaça de les conxorxes i la gran quantitat d'afalacs insidiosos i corruptors. És una instantània reveladora de com un senador com Dió, a començaments del segle III dC, podia avaluar el govern imperial, que Plini hauria reconegut instantàniament cent anys abans. Però com a explicació de l'inici real del govern d'un sol home a Roma és una fantasia.